

a mű kompozíciójának fő vonalait (280.), s biztosítja annak harmonikus egységét (403–404.). Ez a forma fontosabb, mint „a versmérték, s egyéb ily külsőség”, s végeredményben „lényegét teszi annak, mit az író csak stúdium által érhet el” (280.). Erdélyi 1846-ban megjelent, *A magyar népdalok* c. tanulmányában belső formán elsősorban a gondolatritmus versszervező funkcióját érti majd (*Kisebb prózai I.*, Sárospatak, 1865. 137–138. Vö. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfigig*, Bp. 1927. 285.).

Mindennek egyenes következménye, hogy a „lélek” nélküli formakultusz perspektívátlan külsőségekhez vezet; s a perspektíva szerepe Erdélyi felfogásában a motiválásának felel meg: „Előre tudatni valamit – a szemmel” (384, 428.). Egyaránt hibás az „üresség”, a „valótlan képzelgés” (280.) és a motiváció túlhangsúlyozása, „mert nem abból méltányoljuk a költői személyt, amint leíratnék, hanem abból, aminőnek írja le magát tetteiben” (379.). A szükséges és elégséges követelményének eleget téve így csak az igazi művészet képes „kevés eszközzel mennél többet teremteni”; ez „a magas és nemes egyszerűség titka” (177–178.). A mű összehatásának – s e nemes-

ségnek – pedig lényeges eleme a kiengesztelés: „Eö[tvös] hat nur die Schmerzen, nicht die Versöhnung der Poesie” – idézi Erdélyi Tieck véleményét (308.); s Veronában, a magyar katonák istentisztelete után jegyzi fel idevágó gondolatát: »Megengesztelted a földhöz az eget.« (Ez az egész keresztényen vallástan teteje (culminatio))” (413.).

Ez a vázlatosan rekonstruált gondolatrendszer az úti levelek és naplók anyagából előrajzolódó művészet- és irodalomszemlélet lényegi összefüggéseit állítja elénk, s arra figyelmeztet, hogy Erdélyi különböző műfajokban megfogalmazott, látszólag alkalmi megnyilatkozásai is egy közös pont felé gravitálnak. Az utazó ízlése és tudatosan kierlelt normakészlete közvetítette a világlátás élményeit egy, a változó „nézőhely” (159.) ellenére is egységes, meghatározó jelentőségű kritikai világnéző tükreben.

A példamutatóan gondos szövegkiadásért csak köszönet illetheti T. Erdélyi Ilonát és a kiadót: szakszerű bevezetés, gazdag jegyzetanyag, s korabeli illusztrációk és dokumentumok igazítják el az olvasót. A könyv egész kiállítása méltó szerzőjéhez.

Korompay H. János

LŐRINCZY HUBA: SZÉPSÉGVÁGY ÉS REZIGNÁCIÓ

A századforduló epikájáról. Bp. 1984. Magvető K. 462 l.

Sokféle minősítés, jelszó, kiemelés kapcsolódik a századvégi magyar irodalomhoz, mint általában az olykor újráfelfedezett, máskor azonban tartósan elfeledett, a köztudatból kiesett korszakokhoz. Volt már a nemzeti klasszicizmus fölbomlását követő világnézeti válság és a nagy vállalkozások kora, főszereplőit hol asszimilánsoknak, hol magyar ködlovagoknak nevezték, olvas-tunk türelmetlen és keslekedő félszázadról, társították hozzá a délibábok fogalmát; volt, aki a dezillúzió és a kétely képzetét emelte ki, s olyan is, aki a Nyugat, a modernség, még merészebben az avantgárd balsorsú elődeire figyelt föl.

Hol az idősebb generáció (a kései Arany, Vajda) vagy az életükben sikert, elismerést arató nagyságok (Jókai, Mikszáth) évtizedeinek látjuk az 1870 utániakat, hol a kisebbek, az Asbóth, Toldy István, Gozdsu, Justh, Petelei, Török típusainak, akik között szokás előszámlálni a fiatalon megbetegedőket, az ellenzékieteket, a sorsüldözötteket, az újságrás elnyomorítottjait, a pályájuk kezdetén elpusztulókat. Nem sokkal kedvezőbb

– bár tárgyyszerűbb – az előző és a következő korszak nagyságaira utaló időrendi elhelyezés: Petőfi (vagy Arany) és Ady között küzdenek, legalábbis a köztudatban, valamilyen elfogadható osztályzattér, amelyet alkalmasint irányzati besorolások, az izmusok közötti megnyugtató elhelyezések (pozitivisták, naturalisták, impresszionisták, szecessziós és hasonlók) is pótolhatnak. Lőrinczy Huba könyvcíme, már kapcsolatos mellérendelői szó szerkezettel, olyan előzményeket idéz, mint a nemzet és haladás, vagy a létharc és nemzetiség fogalom-párja, de a különbözőségi vágyat is kifejezi az ismert elődöktől, esszéisztikusabb fogalmakat keres náluk, melyek a nemzeti-történelmi és a természettudományos-filozófiai aspektus helyett egyfajta befelé forduló érzékenységet, egyéni gondokat általánosító pszichológizáló és esztétizáló szemléletet tüntetnek ki.

Három nagy fejezetből áll a kötet. Az első és az utolsó egy-egy készül, még nem bevégzett monográfia elmélyült előtanulmányának hat – Ambrus Zoltán regényeiről és Török Gyula szép-

prózájáról —, a vegyes tartalmú közbülső ciklusban Gozsdu, Reviczky, Babits és Krúdy prózáival kapcsolatos dolgozatok találkoznak a kevésbé ideillő Hungaricus (Buday Dezső) sci-fi-előzményének s Hermann Hesse korai regényének (*Csil-lagsors*) értelmezésével. Szép, gazdag választék, éppen vegyességében vonzó, előszava szerint a szerző világnézet-analízisekre törekedett, s célját a legjobb írásokban elérte vagy megközelítette. Bevezető sorait két lényeges ponton mégis aggálllyal olvassuk. Túlságosan szerénynek tűnik föl saját elemzéseit értékelésekor: könyve nem kínál módszertani újdonságokat, tisztában van vele, hogy egyetlen műértelmezés sem nyújthat végleges és abszolút eredményt; efféle megfogalmazásait a befogadás-esztétika és a hermeneutika hazai adaptációjára alapozza, de féltő, hogy alábecsüli az autentikus olvasat lehetőségét, s már olvasás és elemzés közben a meghaladhatóság, az időleges érvényesség kiméréjével küszködik. Ezzel szembeállíthatjuk azt a tételt, hogy az alapos, a fölkészültséget érzékenységgel egyesítő interpretációkban az idővel megcáfolt elemeken kívül mindig van valami maradandó észrevétel is, amely azután már hozzátapad, szinte egybeforr a művel, abban az értelemben is, hogy nélküle nem lehet róla érvényesen beszélni. Ez nem szerénytelen vagy önkritikátlan álláspont, sőt attól a cinizmushoz vezető gondolatmenettől akar óvni, amely a szubjektivitást és a tévedhetőséget túlhangsúlyozva eleve megvédené a kritikust a melléfogás, a szemlélyeskedés, a nem elég alapos értés vádjával szemben.

Másik megjegyzésünk a bevezetésnek a korszak irodalmát (legalábbis a kötetben tárgyalt irodalmát) alábecsülő értékítéletét érinti. „Eltekintve egy-két írótól, literatúránk második, némi-nykor harmadik vonalába tartozó alkotók kerülnek szóba e kötetben”, magyarázkodik Lőrinczy, s témaválasztását kényszerűen mentegetve „a kisebb jelentőségű életművek felmérésének” szükségéről, valamint a vidéken élő kutató helyzetének nehézségeiről szól. Itt jogos a kérdés, ki kényszeríti akár a vidéki, akár a fővárosi kutatót, hogy éppen Törökről, Ambrusról, Reviczkyről írjon; és hol kezdődik a második vagy a harmadik vonal? Kik tartoznak az elithez, és kik nem? Ambrus, Gozsdu és mások nem kapnának-e jobb minősítést, ha több szó esnék a századvég közfelfogás szerint is leginkább reprezentatív műfajáról, a novelláról? Kell a kritikai tisztánlátás, a témával szembeni függetlenség, de a mindent elfogadó engedékenységgel szemben föllépő hiperkritikai

irányzathoz sem volna helyes kétely nélkül csatlakoznunk.

Lőrinczy Hubának önálló képe, szuverén koncepciója van a századforduló magyar irodalmáról. Értékválság, relativizálódás, „Umwertung aller Werte”, egyetemes szkepszis, konfúzió, menekülés a Szépségbe, az esztétikai kultúrába, — Nietzsche és Wilde programjai, kulcsszavai visszhangoznak korszakfölfogásában, s ebből az is kiderül, hogy az európai kultúrához fölzárkózott, az akkor aktuális új folyamatokhoz szinte fáziskésés nélkül kapcsolódó „modern” magyar irodalmat ábrázolja. Olyan művekhez fordul szívesen, amelyeket elemezve erkölcsi kritikát fejthet ki egy mohón gyarapodó, a gazdagodás, a polgárosodás, a hivatalos besorolás értékeihez (álértékeihez) igazodó felszínesnek ítélt világról. „Kis- és nagystílű zsványok marakodnak a koncon, s elvész a nagy mohóságban az élet minősége, a lét kifinomult élvezetére rendelt képesség. Orgiáit üli a gázság, a műveletlenség, akarnokok, áltehetségek pöffeszkednek helyén a valódi talentumnak.” (29–30. l.) Ambrus *Midas királya* és a kor művész-problémája kapcsán olvassuk ezt a kifakadást, de hasonló megbélyegzést jó néhány más mű is kivált a morálisan elkötelezett szerzőből, s ez a motívumisméltődés nyilvánvalóvá teszi, hogy nemcsak szakmai értelemben vett korszakáról beszél, hanem ma időszerű erkölcsi választásokról, magatartásokról is. Eszménye a „morálja épségét kényesen vigyázó ember”, aki, mint mondja, „Nem vegyül, sőt göggel különbözik, meghájtja olykor a gondolatlan filiszteri sorsot, s becsülettel, alkuvás nélkül teszi, mit tennie rendeltetett.” (30.) Lőrinczy rokonszenve a sztoikus helytállóké, viszont a sikeresekkel, az érvényesülőkkel, a felületesebb szerencsésebbekkel (de vajon mindig így polarizálódnak-e a tulajdonságok?) alaposan elbánik. Nála rendre a Reviczky-elemzésben emlegetett, „a világ hitvány berendezkedését és örök bábjátékát megvetéssel és resignációval szemlélő hős a lényeges (. . .) az elemző-kétkedő elme fájdalmas-gyönyörös fölénye a földi lét bornírt és hívságos tülekedéseinek láttán”. (214–215.) Az irodalomtörténész a századfordulót tanulmányozva napjaink egyik alapkérdésére tapintott rá, s bár megnyugtató válasszal nem szolgált, finom olvasatokkal annál inkább létezése, eszmélkedése, sorsproblémája fogalmazódik meg a tanulmányok sorozatában, a filológus mintha egy lírikussal fogna bennük kezdet. Ez persze nemcsak dicséret. A szubjektivizmus föltámasztásában a századelő beleérzéseinek, mindent az egyéniségre

vonatköztató áthangolásainak, a személyes problémák kivetítésének tendenciája sejlik föl, az elemzést néha az alig burkolt önvallomás váltja föl. Stilisztikus következménye a bevallott személyességnek a szépségre, művésziiségre törekvő fogalmazás, a szerző által is emlegetett „bel canto” modor (9–10). Egyetértünk Lőrinczyvel abban, hogy a Szépséget eszményítő korról szólva már maga a tárgy kötelez a hozzá méltó nyelvi emelkedettségre és választékosságra, de az ilyen stílus-eszmény egyben fokozott óvatosságot, önkontrollt kíván meg a modorosság, a túl szép beszéd veszélye miatt.

A kötetbe foglalt tanulmányok többnyire egy jól felismerhető képlethez idomulnak. A szakirodalom áttekintésével kezdődnek, az így kirajzolódo összképben szóvá tesznek valamely kifogásolható, pontosítható, javítani való vélekedést, majd ennek korrekciója kapcsán, de alapos, a mű több rétegére kiterjesztett elemzéssel bontják ki a helyesnek tételezett fölfogást. A korábbi szakirodalommal Lőrinczy főként két ponton kerül szembe: a forráskutatás és az értelmezés dolgában. A *Midas királyban* például Baskircsev Mária „személyiségének és irományainak” hatását véli fontosabbnak az eddig föltételezettnél, Gozsdu *Kódjéről* szólva érveket sorol az „egyoldalú orosz, turgenyevi orientáció” túlhangsúlyozása ellen, Reviczky *Selyembogár* c. novellájában kevésbé emlegetett Baudelaire-i, Babis *A golya kalifájában* dickensi reminiscenciákra figyelmeztet. Az efféleken túl gyakran emleget nem közvetlen hatást jelentő, inkább tipológiai párhuzamokat, analógiákat a századvégi európai és magyar irodalom példatárából, az életérzés rokonságát, az egységes szellemi klímát érzékeltetve. Hasznos, szép összevetések ezek, a korrespondenciák fölfedezésén kívül a szerzőnek a különbségek bemutatására is marad türelme. A polemikus célú értékelések szigoráról általánosságban már esett szó, közelebbről főleg az elemzések végén olvasható, túlságosan pedánsnak látszó hibajegyzékek szúrnak szemet. Egy-egy regény néha szinte a narrációs elvélyedések, az epika művészetére elleni vétkek

példatárának bizonyul. Ambrus főműve például „anyagában túlzásfolt, heterogén”, a szerzőből hiányzik „a vérbeli, tragikus alkat”, de a „fesztesen mesélés” adománya is, „gyéren csordogáló históriáról” és „érzelmes elmélkedésről” esik szó, a hősoket „vajmi kevésbé egyéníti” az író nyelve, „kétes értékű s avult fogás megszólítani az olvasót”, és így tovább (40–41. l.). Mintha lenne valamilyen ideális, plátói tökélyű eredeti változat, amelyet a kritikus ismer, de az író a megírás, a kivitelezés során többnyire elrontja. A „gyarlóság”, a „fogyatkozások” listáját ezután a föl-fölragyogó erényeké követi, amelyek között az élmény modern vonásaitól az elbeszéléstechnika és a stílus újdonságaiig, finomságaiig sokféle megfigyelés keveredik eklektikusan. Az osztályozó, pontozó értékelés kettészakítja a művet, előbb mintha egy közepes vagy rossz regényről olvasnánk, azután egy jobbról, értékesebbnek látszóról.

Lőrinczy Huba figyelemre méltó könyve hasznos irodalomtörténeti és pedagógiai szolgálót tesz egy olyan korszak iránti érdeklődés fölelevenítésével és táplálásával, amelynek kutatásában, föltárásában még jókora adósságaink vannak. A Nyugat elődeit – ahogy Németh László nevezte őket – egyre kevésbé érezzük csupán elődöknek Babiszhoz, Kosztolányihoz, Móriczhoz viszonyítva, másfelől viszont sűrűn fedezzük föl azokat a vonásaikat, amelyek netán Ottlikban, Mézőlyben, Grendel Lajosban, korszerű mai prózánkban folytatódnak és teljesednek be. Lőrinczy Huba az élményre és a műre koncentrálni figyelmét, beleéli magát a fin de siècle világába, de ki is tekint belőle, érzékeltetve, mi mindent előlegeztek azok az évtizedek századunk irodalmának újdonságaiból. A könyv legalaposabb fejezetei (az Ambrusról és a Törökről szólók) mindezen túl önálló összefoglaló munkák lehetőségét, sőt konkrét ígétét jelzik, itt között észrevételeinek is leginkább ezeknek a joggal várható életmű-bemutatóknak, teljes pályaképeknek a minél teljesebb sikeréhez kívánnak szerényen hozzájárulni.

Csűrös Miklós

BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ: TEREMTŐ ÉRTÉKELÉS

Bp. 1984. Magvető K. 562 l.

Baránszky-Jób László neve, munkássága jól ismert az irodalomárok előtt. Már 1926-ban ígertes, ifjú pályakezdőként érkezett *Az esztétika látszat-valóság problémájáról*. A Magyar Esztéti-

kai Társaság tevékeny tagja, majd az Esztétikai Szemle szerkesztője volt. Eközben tanárként, majd egyetemi magántanárként cikkeket, tanulmányokat publikált az Irodalomtörténetben,